

Тема1. Лекція1. Предмет психології сім'ї .

План

1. Мета, зміст та завдання дисципліни.
2. Соціально-історичні аспекти шлюбно-сімейних відносин.
2. Історія розвитку емпіричних досліджень сім'ї.
3. Основні поняття та категорії сім'ї: шлюб, сім'я, груповий шлюб, парний шлюб, моногамія, екзогамія, полігамія, полігінія, поліандрія, ендогамія.
4. Культурно-етнічні особливості української родини.

Сім'я є динамічною системою, що відображає зміни суспільства. Прогресивна динаміка сучасної сім'ї супроводжується рядом об'єктивних і суб'єктивних труднощів, на тлі яких є актуальною потреба в соціально-психологічному вивченні шлюбу та родини. Виокремлення закономірностей їх розвитку сприяє наданню кваліфікованої допомоги вже існуючим сім'ям, а також оптимізації процесу їх створення молодими людьми. Це завдання покликана вирішувати сімейна психологія, яка є вагомою галуззю знань в межах наукового вивчення питання шлюбно-сімейних взаємин.

Сімейна психологія – галузь психологічної науки, предметом вивчення якої є закономірності функціонування сім'ї, прояви і механізми шлюбно-сімейних відносин

Попри складність завдань, що стоять перед сімейною психологією (наприклад, виявити мотиви вступу до шлюбу, встановити причини сімейного неблагополуччя, визначити, наскільки людина здатна пристосуватися до внутрішньо-сімейної ситуації або змінитися), натепер розроблена велика кількість стандартизованих і проєктивних методів, які дозволяють з високим ступенем достовірності вивчати психологічні особливості родини.

Мета викладання психології сучасної сім'ї – збагачення психологічної обізнаності та культури студентів з питань психології сучасної сім'ї та формування навичок грамотної опанувальної поведінки при розв'язанні родинних проблем

Сім'я є одним з фундаментальних інститутів суспільства, надає йому стабільність і здатність заповнювати населення в кожному наступному поколінні. Протягом свого життя людина входить до складу безлічі самих різних груп - у групу однолітків або друзів, шкільний клас, трудовий колектив, спортивну команду - але лише родина залишається тією

групою, яку людина ніколи не залишає.

Тому коли ми говоримо про найважливіші соціальні інститути, то в числі перших називаємо сім'ю. Сім'я - головний інститут суспільства. У свою чергу інститут сім'ї включає безліч більш приватних інститутів, а саме інститут шлюбу, інститут споріднення, інститут материнства і батьківства, інститут власності, інститут соціального захисту дитинства та опіки та інші.

Шлюб - інститут, який регулює відносини між статями. У суспільстві сексуальні відносини регулюються комплексом культурних норм. Звичайно, статеві відносини можуть відбуватися поза шлюбом, а сам шлюб може існувати і без них. Однак саме шлюб в людському суспільстві вважається єдиною прийнятною, соціально схваленою та закріпленою законом формою сексуальних стосунків подружжя.

У ході культурно-історичного розвитку змінювалися як форми сімейно-шлюбних відносин, а й сам зміст цих відносин, зокрема, між чоловіком і дружиною. З виникненням моногамії це зміна більшою мірою мала якісний характер. Сім'я є необхідним елементом соціальної структури людського суспільства, важливим інститутом соціалізації особистості.

Негативні тенденції розвитку сучасної сім'ї (збільшення кількості розлучень за психологічними мотивами, зменшення народжуваності, рольове перевантаження молодого подружжя та ін.) викликають занепокоєння фахівців різних галузей науки, а також актуалізують практичні соціально-психологічні дослідження закономірностей функціонування сучасної сім'ї, ефективних форм і методів психологічної допомоги сучасному подружжю.

Історія розвитку емпіричних досліджень сім'ї. У XIX ст. з'являються емпіричні дослідження емоційної сфери сім'ї потягів і потреб її членів (перш за, все роботи Фредеріка Ле Пле). Сім'я вивчається як мала група з притаманними їй життєвим циклом, історією виникнення, функціонування і розпаду. Предметом дослідження стають почуття, пристрасті, розумове і моральне життя. В історичній динаміці розвитку сімейних відносин Ле Пле констатував спрямованість патріархального типу сім'ї до нестабільного, з розрізненим існуванням батьків і дітей, з послабленням батьківського авторитету, котрий спричиняє дезорганізацію суспільства.

Далі дослідження взаємовідносин у сім'ї концентруються на вивченні взаємодії, комунікації, міжособистісної згоди, близькості членів сім'ї у різних соціальних і сімейних ситуаціях, на організації сімейного життя і факторах стійкості сім'ї як групи (роботи Ж. Піаже, З. Фрейда та їх послідовників).

Останніми десятиріччями з'явилося багато наукових досліджень і нових ідей стосовно сім'ї як соціально-психологічного феномену. Ця тема активно опрацьовується серед сучасних західних, російських і українських психологів, психотерапевтів, психіатрів: Г. Бейтсон, К. Маданес, С. Мінухін, В. Сатір, М. Сельвіні-Палазолі, Ф. Сімон, П. Пегг, Дж. Хейлі, А. фон Шліппе, Й. Швайцер, О. О. Бодальов, А. Я. Варга, Ю. Б. Гіппенрейтер, Т. В. Говорун, О. Б. Добрович, В. С. Заслужнюк, О. і. Захаров, Е. Г. Ейдемільер, Н. Ю. Максимова, В. С. Мухіна, А. Семиченко, В. В. Столін, К. Седих, Г. Т. Хоментаскас, В. В. Юстицькіс та інші.

Сім'я є об'єктом ретельного наукового аналізу дослідників з різних психологічних галузей. Особлива увага сучасних досліджень приділяється родині як етіологічному й патогенетичному чинникові неврозів, психосоматичних і сексуальних розладів (Е.Г.Ейдемільер, Г.С.Кочарян, О.С.Кочарян, В.В.Столін, І.А.Семьонкіна, В.В.Юстицькіс). Дослідження психологічної готовності сучасної молоді до шлюбних стосунків, особливостей статевої диференціації в умовах сучасної сім'ї, причин і механізмів порушень функцій сім'ї, загальних тенденцій розвитку української сім'ї є важливою основою для розширення психодіагностичних і психокорекційних методів сімейного консультування й психотерапії

(М.І.Алексєєва, О.Ф.Бондаренко, Т.В.Буленко, Л.Ф.Бурлачук, Т.В.Говорун, Т.А.Демидова, А.А.Денисенко, Л.В.Долинська, О.Б.Кізь, О.М.Кікінеджі, З.Г.Кісарчук, О.Я.Кляпець, С.Д.Максименко, М.І.Мушкевич, Т.М.Титаренко).

При вивченні сім'ї затвердилися такі підходи, як еклектичний, проблемний та факторний.

Еклектичний підхід. Його представники намагаються вирішити проблеми вивчення сім'ї шляхом об'єднання підходів різних шкіл у загальну діагностичну схему та пов'язати аналіз і корекцію різнобічних аспектів життєдіяльності сім'ї. Під час розробок діагностичних схем у фокус уваги направляється на питання, яку саме інформацію про сім'ю і в якій послідовності повинен отримати спеціаліст під час дослідження. Усі схеми даного типу націлюють на отримання двох видів даних про сім'ю. По-перше, свідчення про сім'ю, які потрібні в роботі з нею, незалежно від того, яка сім'я і з якою метою досліджується. По-друге, це свідчення про окремі аспекти функціонування сім'ї, які найбільш важливі для надання психологічної допомоги. Наприклад, до цього підходу належить відома модель Мак-Мастерса, яка орієнтує фахівців на вивчення шести аспектів функціонування сім'ї. Ця схема дає програму первинного дослідження сім'ї, особливо у випадках, коли існують припущення щодо порушення аспектів функціонування сім'ї: здатність вирішувати проблеми, комунікації в сім'ї, сімейні ролі, афективна чуйність, афективна залученість, контроль над поведінкою наявності порушень тих або інших аспектів її життєдіяльності.

Проблемний підхід. Наприклад, ми можемо проаналізувати як саме функціонує сім'я. Або ми можемо розібратися, які є типові «слабкі місця» сім'ї. Типовою є діагностична схема «трьохосьова класифікація проблемних сімей», яка розроблена американськими психотерапевтами В.Тзенк та Мак Дермотт. За першою віссю визначається порушення у розвитку сім'ї, сукупність труднощів, що відображають етапи розвитку будь-якої сім'ї. Друга вісь визначає порушення сімейних підсистем, дисфункцію у подружніх стосунках, у підсистемах «батьки-діти», «брати-сестри». Третя вісь визначає порушення функціонування сімейної групи порушення інтеграції в сім'ї її яленів або порушення у взаємовідносинах сім'ї з навколишнім світом. Таким чином, аналізуються співвідношення сімейних проблем.

Факторні моделі сім'ї. До них відносяться діагностичні схеми загальні параметри яких виявляються шляхом факторного аналізу - методи математичної статистики, що дає змогу «економічно описати» об'єкт, та виявите такі його характеристики, які дозволяють отримати максимально повну інформацію про нього. Прикладом такого підходу може виступати кругова модель Д.Олсона. У цій моделі визначені два

фактори, що найповніше характеризують будь-яку сім'ю - сімейна згода та адаптованість.

Члени сім'ї обмінюються численними потоками емоцій різної інтенсивності, кожний із яких за відповідних обставин породжує течії; Стиль емоційних зв'язків між будь-якими двома членами розвивається самостійно, хоча постійно перебуває під впливом і емоційних міжособистісних стосунків у сім'ї. Мінливе багатобарв'я різнонаправлених потоків емоцій визначає перемінну, насичену відтінками емоційного досвіду «сімейну атмосферу», на фоні розвивається особистість та формуються соціальні патерни реагування дитини. Отже, характер дитини визначається процесами, через які повністю або частково приймає чи відкидає сімейну атмосферу.

3. Основні поняття та категорії сім'ї: шлюб, сім'я, груповий шлюб, парний шлюб, моногамія, екзогамія, полігамія, полігінія, поліандрія, ендогамія.

Шлюб (від слов'янського «слоб» — з'єднання з любов'ю)[1]— історично зумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма взаємин між чоловіком та жінкою, яка визначає їхні права та обов'язки одного щодо іншого й щодо дітей. Шлюб тісно пов'язаний з сім'єю.(докладно).

Шлюб - це сімейний союз двох людей, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Сім'я — соціальна група, яка складається з людей, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Груповий шлюб -найдавніша форма шлюбу, характерна для періоду перетворення "первісного людського стада" на родову общину. Плем'я поділялося на 2 групи - "шлюбні класи". Всі чоловіки однієї групи могли вступати в шлюбні стосунки з усіма жінками ін. шлюбної групи. З розвитком суспільства замість Г. ш. виник парний шлюб, властивий родовій общині при розвиненому материнському роді. Як пережиток Г. ш. існував до 20 ст. у деяких народів світу, зокрема в корінного населення Австралії.

В історії людства існували іноді одночасно, але в різних місцях, чотири системи штерна для періоду перетворення "первісного людського стада" на родову общину. Племя поділялося на 2 групи - "шлюбні класи". Всі чоловіки однієї групи могли вступати в шлюбні стосунки з усіма жінками ін. шлюбної групи. З розвитком суспільства замість Г. ш. виник парний шлюб, властивий родовій общині при розвиненому материнському роді. Як пережиток Г. ш. існував до 20 ст. у деяких народів світу, зокрема в корінного населення Австралії.

В історії людства існували іноді одночасно, але в різних місцях, чотири системи шлюбних відносин:

- Груповий шлюб - шлюбний союз кількох чоловіків і жінок (повсюдно був поширений в первісному суспільстві);
- Полігінія - один чоловік і кілька жінок (цей тип особливо притаманний скотарям-кочівникам)
- Поліандрія - один жінка і кілька чоловіків (вкрай рідкісний випадок, що існував у одного з народів Індокитаю);

Екзогамія — це практика шлюбів поза межами окресленої групи (роду, племені, родини), до якої людина належить. На додаток до кровних родичів, заборона може стосуватись також членів специфічної тотемної чи іншої групи.

Ендогамія — практика шлюбів у межах певної соціальної групи (роду, племені чи родини), що заохочується соціальними нормами. Прикладом ендогамії є шлюби між братом і сестрою у Єгипті фараонів. Також ендогамія притаманна первісному стаду пітекантропів та праобщині неандертальців.

Моногамія - один чоловік і одна жінка (переважна форма шлюбу у землеробських народів).

Моногамія зустрічається у двох формах: довічна і допускає розлучення, або легко розводиться. Неповна сім'я (один з батьків з дітьми) зустрічалися вкрай рідко.

Моногамія — основна форма шлюбу в класових формаціях, яка, проте, упродовж століть у різних регіонах та серед різних народів не була одноманітною; вона варіювалась в залежності від специфіки об'єктивних умов: соціально-економічних, етнічних, конфесійних. Вона виступала і у

вигляді конкубінату — фактично шлюбу, юридично не оформленого, характерного для соціально неоднорідних союзів між чоловіком і жінкою, і у вигляді ліверату — передачі шлюбних обов'язків у разі смерті чоловіка його братові або іншому родичеві.

Юридичне визначення сім'ї

Сім'я — первинний та основний осередок [суспільства](#).

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним [побутом](#), мають взаємні [права](#) та [обов'язки](#). [Подружжя](#) вважається сім'єю і тоді, коли [дружина](#) та [чоловік](#) у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. [Дитина](#) належить до сім'ї своїх [батьків](#) і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Права [члена сім'ї](#) має одинока особа.

Сім'я створюється на підставі [шлюбу](#), кривного споріднення, [усиновлення](#), а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Регулювання сімейних відносин здійснюється [Сімейним кодексом України](#) з метою:

зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;

утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;

побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;

забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку

4. Культурно-етнічні особливості української родини.

Сім'я в історії людства проходила певні віхи розвитку. Формування сім'ї як інституту в Україні, передісторія цього процесу теж пов'язані із функціонуванням групової, парної, а потім моногамної сімей.

Коріння історії власне української родини сягає глибини віків. М. Грушевський вважав, що форми сімейного союзу в Україні були досить виразними ще до утворення держави – в індоєвропейську епоху.

І. Крип'якевич пов'язує початок утворення сім'ї в українців із далекими предками слов'ян – антами (росами), які в V – VI ст. займали всю територію України – від хащ Полісся до Чорного моря, від Карпат до Дону. Держава антів проіснувала близько трьохсот років – від кінця IV і до початку VII ст. В історії України вона відіграла важливу роль, оскільки український народ уперше продемонстрував перед світом свою здатність до державотворення.

Суспільний лад антів, як і всіх слов'ян, був демократичним. Громадські справи вони вирішували спільно (колом). Рішення не приймалося, якщо хоча б один чоловік був із ним не згоден. При цьому той, хто не погоджувався, мав навести свої аргументи. Цей демократизм переносився і на сім'ю, рід як основу організації слов'ян.

Рід – це велика родина (відома в Україні під назвами «пепище», «служба», «сім'я», «дворище», «хутір»), яка проживала у своєму дворіщі, відокремленій оселі. Рід мав спільне майно – ріллі, ловецькі терени, стада худоби, вів спільне господарство під проводом свого старшини. Це була суспільна група, невелика, але суцільна, пов'язана кровними з в'язками та спільними інтересами. За своїх членів рід солідарно заступався, обороняв їх від кривд. Згодом, під впливом економічного прогресу, рід утратив суцільність і розпався на малі самостійні родини. Кожна родина вела своє окреме господарство, мала свій дім із господарськими будовами, своє поле, худобу тощо, але ліси, пасовиська, озера лишалися спільною власністю цілої оселі – громади. Проте пам'ять приналежності до роду не губилася. Давні родові традиції жили в родах боярських, шляхетських, міщанських, селянських, священицьких. У старослов'янському роді, а пізніше в сім'ї дітей виховували в дусі працьовитості, поваги до старших, чесності, правдивості, любові до рідної землі, милосердя та доброти. Майже в усіх народів на певному історичному етапі існувала велика сім'я. Залежно від ступеня розвитку господарства в одних народів раніше, а в інших пізніше вона розпадалася на малі індивідуальні сім'ї. Такий процес характерний і

для України. Велика родина набула значного поширення за часів Київської Русі. Сини не ділилися, хазяйнували спільно, жили разом. Порядкував господарством хтось із старших, найбільш досвідчений і кмітливий. Така тенденція спостерігалася в Україні і протягом наступних XIV–XVII ст. Поряд із великими родинами з'являлися малі індивідуальні сім'ї, кількість

яких наприкінці Х V I I I ст. помітно зросла, а в ХІХ і ХХ ст. вони стали домінуючими. Мала родина, що складалася переважно з батьків і неодружених та одружених дітей, в середньому об'єднувала п'ять - шість осіб. Були й родини з восьми - десяти, а то й більше осіб. Великі сім'ї побутували не лише за рахунок багатодітності, а й через те, що хтось з одружених дітей жив разом зі старими батьками. Така сім'я складалася вже з трьох поколінь. Головою в таких родинх спочатку був батько, який згодом, як прав ило, передавав господарство синові. Син, у свою чергу, зобов'язувався доглядати батьків до кінця їхнього життя.

Нерідко траплялося так, що велика сім'я жила разом доти, поки був живий батько.

Після його смерті вона відразу ділилася на окремі малі сім'ї. Цей процес, що спостерігався в Україні до початку ХХ ст., був не випадковим. Головною причиною утворення великих (зведених) сімей був низький економічний рівень життя, непосильні податки, неспроможність бідних родин забезпечити нову сім'ю хатою та іншими господарськими будівлями. Окрім того, заможні господарі стримували розпад великої сім'ї, щоб уникнути розпорошення земельних угідь і господарського майна, таким чином утримуючи в господарстві дешеву робочу силу.

Та все ж таки природний потяг новоодружених до відокремлення брав гору. На ХХ ст. припадає інтенсивне формування малих сімей в Україні. Ця тенденція набувала розвитку ще й через певні економічні зміни – насамперед зростання міст і виникнення нових промислових об'єктів. Почала збільшуватися кількість тих, хто шукає заробітку на стороні, тобто відхідників, заробітчан, промислових робітників. Із колишніх селян, особливо молодих людей, які переїхали працювати в міста, формувалися нові робітничі сім'ї, в яких тісно перепліталися елементи як сільського, так і міщанського побуту.

Такі загальні риси історії становлення та розвитку сім'ї в Україні. Проте з цього процесу не слід виключати наявності окремих регіональних ознак, причиною яких є певні історичні обставини, деяка своєрідність соціально-економічних, природничо-географічних, демографічних умов, а також політичних впливів.

Регіональне розмаїття родинного життя українців досить багате. При цьому необхідно зазначити, що всі регіональні особливості перебувають у нерозривній етнічній єдності як одне з яскравих свідчень цілісності

української нації, історичної неподільності українського народу з властивою йому спільністю системи родинного виховання дітей і молоді.

Проблема збереження сім'ї та захисту дітей не втрачає своєї актуальності в усі наступні періоди історії. При цьому родина видозмінювалася відповідно до історичних умов.

4. Майбутнє сім'ї.

За типами цивілізаційної еволюції сім'ї поділяються на патріархальні і егалітарний.

Патріархальний тип сім'ї - надзвичайно стійкий тип сімейних відносин, його окремі риси зберігалися в нашій країні до середини 60-х років. Це, як правило, авторитарні сім'ї, що представляють собою маленьке абсолютистська держава з авторитарним стилем правління. Авторитет глави сім'ї незаперечний: вирішення всіх питань життя сім'ї (господарсько-економічних, правових, політичних, виховних) знаходилося тільки в його руках. Сімейні відносини будуються на принципах ієрархізма і індивідуальні інтереси окремих членів сім'ї повністю підпорядковуються інтересам сім'ї.

Егалітарна сім'я - це сім'я, заснована на демократичних відносинах, рівність чоловіка і жінки, стосунки партнерства, скасування будь-якої дискримінації. За час індустріальної цивілізації відбулися докорінні зміни в сім'ї: на зміну патріархальній родині прийшла егалітарна сім'я. У такій сім'ї визнаються права особистості дитини, її права на свободу, автономію та ініціативу. Тут панують гуманні методи виховання, засновані на довірі до особистості дитини, її індивідуальності, вихованні почуття власної гідності, самостійного мислення, прояву ініціативи, підприємливості. Економічною основою егалітарної сім'ї стала нова система формування сімейних доходів: висока зайнятість жінки в народному господарстві, стипендія чи заробітки дітей служать економічною базою незалежності і самостійності.

Можна відзначити, що демократичний тип сім'ї стає основою, передумовою і умовою демократичних перетворень у суспільстві, виховання і розвитку особистості нового типу, що володіє розвиненим почуттям власної гідності, самостійним критичним мисленням, здатної до прояву ініціативи і творчості.

На думку О. Якуби, Л. Сокурянської та інших вітчизняних соціологів, численні опитування (в тому числі й серед молоді) свідчать про те, що дедалі більша кількість людей у нашому суспільстві розглядає *сім'ю як вищу цінність*. Нинішні зміни відбуваються під знаком повернення цінностей

родини як твердині виживання і добробуту. Дослідження життєвих орієнтацій населення країни протягом останніх років засвідчують доволі сталу тенденцію до *пріоритету цінності сім'ї* серед основних сфер життя. Для більшості людей на перше місце виходить турбота про забезпечення "нормального рівня життя для себе та своєї родини". Звідси й оптимістичні прогнози частини соціологів щодо розвитку сім'ї в ХХІ ст. як вільного союзу, заснованого на коханні, співробітництві, спільному веденні домашнього господарства й вихованні дітей. Здатність будувати насправді близькі та відповідальні стосунки розглядається як міра, критерій та характеристика духовного розвитку й духовного статусу особистості.